

Wstęp

Mikrokosmiczne odbicie najważniejszych nurtów życia żydowskiego epoki¹ - oto najkrótsza charakterystyka losów Awrahama Bera Gotlobera (1811-1899). Tego XIX-wiecznego poetę, pisarza, tłumacza, nauczyciela, redaktora, wydawcę i pamiętnikarza kształtowała zarówno tradycyjna religijna ortodoksja, jak i mistyczne nurty judaizmu (kabała, chasydyzm), a także żydowska myśl oświeceniowa (haskala). Tworzył po hebrajsku i w jidysz w epoce, w której hebrajszczyzna stawała się narzędziem propagandowym rodzącej się nowoczesnej żydowskiej tożsamości narodowej, a jidysz, nazywany żargonem i uznawany za „zepsutą” niemczyznę, powoli emancypował się jako pełnoprawny język oraz tworzywo diasporowej literatury pięknej. Gotlober był świadkiem znaczących przemian technologicznych, społecznych i kulturowych swoich czasów - od rozwoju prasy i komunikacji do postępującej sekularyzacji. Wspomnienia z jego bogatego w doświadczenia, niemal dziewięćdziesięcioletniego życia - publikowane nie gdzie indziej jak właśnie w prasie - są nie tylko cennym zabytkiem pamiętnikarstwa żydowskiego, lecz także przede wszystkim zbiorem frapujących obrazów z życia „długiego wieku XIX”.

Życie i twórczość Awrahama Bera Gotlobera

Życie Gotlobera przypadło na czasy wyjątkowego fermentu w społeczności żydowskiej - fermentu religijnego, obyczajowego, kulturowego i politycznego. Na początku XIX stulecia jednym z powodów przemian był chasydyzm - ekstatyczno-mistyczny ruch w łonie judaizmu, zrodzony zaledwie kilka dekad wcześniej. Chasydyzm szybko zyskiwał zarówno nowych zwolenników, jak i wrogów. Ci drudzy, zwani mitnagdami, byli religijnymi konserwatystami sprzeciwiającymi się reformom dogmatycznym i obyczajowym, jakie proponował nowy ruch. Izraelski literaturoznawca Reuwen Goldberg (1913-1983) zauważa, że pokolenie przed Gotloberem pamiętało jeszcze czasy, w których żyli i działali inspiratorzy powstania obu stronnictw: Baal Szem Tow (właśc.

¹ *The Golden Tradition. Jewish Life and Thought in Eastern Europe*, red. L.S. Dawidowicz, Boston 1968, s. 113.

Israel ben Eliezer, ok. 1700-1760), uważany za cudotwórcę i mistyka, oraz uczo-ny w Piśmie obrońca tradycyjnych form kultu - Elijahu z Wilna (1720-1797), zwany Gaonem Wileńskim. Ojciec Gotlobera miał okazję spotkać osobiście kilku spośród najświetniejszych chasydzkich przywódców duchowych². Wkrótce dwa zwaśnione obozy musiały stawić czoła nowemu, wspólnemu dla chasydów i mitnagdów zagrożeniu, płynącemu ze strony maskilów, to jest zwolenników haskali - żydowskiego ruchu intelektualnego inspirowanego ideami europejskiego oświecenia. Młodzieńcze lata Gotlobera upływały zatem w atmosferze starć między podzielonymi wewnątrz kręgami religijnymi a postępowym, niestroniącym od świeckich nauk środowiskiem haskalowym. W jesieni życia pisarz był natomiast świadkiem wzrostu świadomości narodowej wśród Żydów, a także narodzin syjonizmu - ruchu społecznego i politycznego skupionego wokół idei budowy niezależnej państwowości żydowskiej oraz przywrócenia hebrajszczyźnie funkcji języka wernakularnego, codziennego.

Na oczach Gotlobera zmieniał się styl życia Żydów. Przemiany społeczno-kulturowe, po części stymulowane przez dekrety władz państwowych, dotyczyły wielu sfer codziennej egzystencji, między innymi tradycyjnego żydowskiego ubioru, obyczajów, rytuału, szkolnictwa. Część społeczności żydowskiej ulegała procesom integracji i akulturacji, a niekiedy nawet radykalnej asymilacji czy konwersji (choćby przez nałożenie na niektórych żydowskich mężczyzn obowiązku długoletniej służby wojskowej, podczas której nie byli w stanie zachowywać przepisów religijnych). W pierwszej połowie XIX wieku, szczególnie w zamożniejszych domach, funkcjonował jeszcze model rodziny oparty na małżeństwach zawieranych około trzynastego roku życia, wiążący się z obyczajem zwanym w jidysz kestem, polegającym na zapewnianiu młodej parze bytu przez rodziców jednej ze stron (zwykle panny młodej) w ciągu kilku pierwszych lat po ślubie, co pozwalało panu młodemu na dalszą edukację religijną. Wczesny ślub i kest, których doświadczenie Gotlober szczegółowo opisał we wspomnieniach, w drugiej połowie XIX stulecia powoli stawały się rzadkością³. Zakładane przez maskilów nowoczesne szkoły żydowskie, oferujące powszechny dostęp do edukacji, były podglebieniem dla niwelacji różnic społecznych⁴. Gotlober nie pozostawał biernym obserwatorem i kronikarzem przemian w kształceniu, lecz uczestniczył w nich jako „ten, który działa i inicjuje, burzy i buduje,

2 R. Goldberg, *Mawo*, [w:] A.B. Gotlober, *Zichronot u-masaot*, wstęp i oprac. R. Goldberg, t. 1, Jeruszałajim 1976, s. 7.

3 Zob. I. Etkes, *Marriage and Torah Study Among the Lomdim in Lithuania in the Nineteenth Century*, [w:] *The Jewish Family. Metaphor and Memory*, red. D. Kraemer, New York-Oxford 1989, s. 155.

4 Zob. M. Zalkin, *Modernizing Jewish Education in Nineteenth Century Eastern Europe. The School as the Shrine of the Jewish Enlightenment*, Leiden-Boston 2016, s. 160.